

„DE NEDERLANDSCHE MILITAIRE BOND is opgericht 28 October 1874. — Als rechtspersoon erkend bij Koninklijk Besluit d.d. 10 Mei 1875.”

TOT HEIL VAN DEN MATROOS EN DEN SOLDAAT

Geschiedenis van de Protestantse Militaire Tehuizen op Walcheren

De Protestantse Militaire Tehuizen (PMT's) op Walcheren, waarvan het laatste – dat te Middelburg – in 1992 werd gesloten, waren vestigingen van de Koninklijke Nederlandse Militaire Bond Pro Rege.

Deze protestants-christelijke organisatie exploiteert – voornamelijk in Nederland – militaire tehuizen met het oogmerk de geestelijke en stoffelijke belangen van militairen te bevorderen.

Het huidige Pro Rege is in 1947 ontstaan uit een fusie van de Nederlandse Militaire Bond (de tehuizenbond) en de uit 1918 stammende Nationale Vereniging Pro Rege (een vereniging die onder andere lectuur verspreidde onder militairen).

Voor het ontstaan van de Nederlandse Militaire Bond moeten we terug naar de jaren zeventig van de vorige eeuw. Het leger bestond in die tijd uit lotelingen en beroepsmilitairen. De lotelingen waren de voorlopers van onze huidige dienstplichtigen. Hun beloning was sober en bedroeg bijvoorbeeld in 1874 f 0,30 per dag, waarvan ook nog bepaalde delen van de uitrusting betaald moesten worden.

Het leven in de kazernes was eentonig en zwaar. Particulier initiatief trachtte hier en daar iets voor de militairen te doen: men nodigde bijvoorbeeld thuis soldaten uit, bovendien werden in enkele plaatsen ontspanningslokalen gesticht en militaire verenigingen opgericht. Het bleven echter incidentele pogingen, die –

hoe goed ook bedoeld – niet voldoende waren. Op een congres voor de Inwendige Zending van 3 september 1874 te Amsterdam kwam de arbeid onder militairen ter sprake en men besloot een Bond van Militaire Verenigingen op te richten. Na enige voorbereiding kwam het op 28 oktober 1874 te Utrecht tot de oprichting van een Bond van Militaire Verenigingen. De aansluiting van de reeds bestaande militaire verenigingen bij de nieuwe overkoepelende organisatie verliep moeizaam: Amsterdam, Arnhem, Gorkum sloten zich aan; Den Haag, Leiden, Middelburg en Nijmegen aanvankelijk niet.

De Bond ging echter met zijn werk door en het eerste tehuis dat door zijn arbeid tot stand kwam was dat te Vlissingen.

Tijdens een op 6 april 1876 gehouden vergadering van het Hoofdbestuur werd een brief uit Vlissingen aan de orde gesteld, waarin men om raad vroeg in verband met het oprichten van een tehuis. Er was al een plaatselijke commissie gevormd. Het lukte deze commissie een pand te huren aan de Kromme Elleboog 46.

Begin mei 1876 werd dit gebouw, dat vroeger onder de naam “Grand Salon” een slechte reputatie genoot, als militair tehuis geopend. De ligging was ongunstig en de inrichting weinig geriefelijk. Toch werd er regelmatig en vrij druk gebruik van gemaakt.

In de loop der jaren liep het bezoek terug. De inkomsten uit contributies, giften, collectes en

subsidies waren zodanig verminderd dat met sluiting rekening moest worden gehouden. Doch – zo meldde het Verenigingsorgaan uit die dagen: “De Heer heeft ons echter heerlijk uit die bezwaren gered.”

Toen de eigenaar van het pand aan de Kromme Elleboog overleed, dreigde verkoop van het gebouw. De heer Meerman, tehuisvader, lukte het echter het huis te kopen waardoor het werk op dezelfde plek kon worden voortgezet.

Van de activiteiten die in die dagen in het tehuis werden georganiseerd, noemen we: bijbellezingen, voordrachten, psalmlezingen, zingen van vaderlandse liederen, waaronder het Wilhelmus, prijschiëten en lichtbeelden, aan het einde van de avond werd men meestal onthaald op broodjes, koffie en sigaren.

De bijeenkomsten werden gekenmerkt door een christelijk, ingetogen karakter, men bepaalde zich tot “de ernst des levens” en ook vaderlandsliefde werd niet geschuwd. Overigens niet de slechtste uitgangspunten!

Ook waren in die periode (rond 1900) kleine verenigingen in het tehuis actief zoals een schietvereniging (twintig leden) en een christelijke Jongelingsvereniging met twaalf leden.

In 1901 vierde men het vijftiëntigjarig bestaan in de grote zaal van het gebouw ELIM met een openbare vergadering. Daarna waren in het tehuis zelf met een prijschiëting, voordrachten en bijbehorend onthaal.

Bij dit alles mogen we de naam van huisvader Meerman niet vergeten. Hij trad in 1884 in dienst als conciërge met als taak: zaal vegen, glazen zemen, kachel poetsen, lampen reinigen, koffie tappen enzovoort. Meerman kende het kazerneleven. Geheel in de stijl van die dagen wordt over hem vermeld: “hij had den krachtigen stroom der zonde op zich zien aanbruisen, doch terugdenkend aan de woorden van Ds. Budding en anderen had hij zijn toevlucht gezocht in de Militaire Vereniging, later in het Tehuis voor militairen.”

Zijn vijftiëntigjarig jubileum op 15 februari 1909 werd een grootse huldiging met talrijke aanwezigen, predikanten, ouderlingen, bestuursleden, familie, vrienden en vooral militairen. Het echtpaar Meerman werd om 19.30 uur binnengeleid onder een erepoort van sierplanten, men zong Psalm 103:1, waarna aan de jubilaris een portret van hem en zijn vrouw werd aangeboden en Ds. Vermeer voorging in gebed.

De voorzitter van de Vereniging keek vooral terug op de laatste vijf jaar: ingekrompen garnizoenen (het klinkt eigentijds), diensttijden verkort, militaire wetten gewijzigd en winterverloven ingevoerd.

Nadat geschenken waren aangeboden, werden “Moederliefde” en “Het gebed van Kruger” gezongen alsmede soldatenliederen. Verder luisterde men naar orgelspel en werden voordrachten gehouden, kortom het was een groots feest.

Wij naderen de mobilisatie van 1914-1918, een tijd van hoogconjunctuur voor de militaire tehuizen. Lag het bezoekersaantal vóór de mobilisatie op acht à tien per avond, tijdens de mobilisatie liep dit op tot veertig à vijftig.

Voor dit toegenomen bezoek werd in het Vlissingse tehuis van alles georganiseerd.

In december 1915 was er zelfs een Kerstavond in de kazerne met medewerking van een dameskoor en orkest. Van de vele lezingen wil ik er één noemen: “Vlissingen in 1572” door de heer Landsman, hoofd van een Openbare

Wat geschiedt in de Tehuizen van den Nederlandsche Militaire Bond?

In de Tehuizen heerscht een *opgewekte, ongedwongen* en *gezellige geest*, die van het Christendom is doortrokken.

Er zijn eet- en drinkwaren, doch **GEEN ALCOHOLHOUDENDE DRANKEN**, tegen uiterst geringen prijs verkrijgbaar.

De bezoekers vinden er *geschikte* en *gepaste ontspanning*, goed voorziene leestafels en bibliotheken, waarvan **GRATIS** gebruik kan worden gemaakt, doch ook *vereeningen*, die zich ten doel stellen hen *geestelijk* op te voeden, en *verstandelijk* te ontwikkelen.

Er worden geregeld *bijbellezingen* gehouden, of *actueele onderwerpen* door *bekwame sprekers* behandeld, tot bijwoning waarvan echter niemand *verplicht* is.

Ter afwisseling worden dikwijls *ontspanningsavonden* georganiseerd. Ook worden *muziek* en *zang* in de Tehuizen druk beoefend.

Bij plechtige gelegenheden, als Koninginnedag enz. worden in de Tehuizen *feestelijke vergaderingen* gehouden.

Voorts is er bijna overal gelegenheid om te studeeren.

In de laatste jaren herbergden onze Tehuizen meer dan een kwart miljoen bezoekers per jaar, die den zegen van onzen arbeid hebben genoten, zonder dat dit hun geld gekost heeft!

De Tehuizen voor Militairen zijn voor ons Volk van onberekenbare beteekenis en waarde. Zij, die daarvan nog niet doordrongen waren, zijn door de mobilisatie wel overtuigd geworden.

Alles samen genomen, kan van den N. M. B. en van zijne Tehuizen worden getuigd, dat zij uiting zijn van *gezonde philantropie* en van *christelijke naastenliefde*.

Lagere School. Aan Nederlandse onderwerpen werd trouwens veel aandacht geschonken. Zoiets doet in een tijd waarin we geacht worden Europees of mondiaal te denken, weldadig aan.

De mobilisatie 1914-1918 had ook tot gevolg dat op Walcheren een aantal tijdelijke militaire tehuizen werd geopend. De Christelijke Soldaten Almanak uit 1917 vermeldt de volgende: Oostkapelle, Westkapelle, Veere, Vrouwenpolder, Sloedam, Serooskerke, Biggekerke, Koudkerke, Oost- en West-Souburg. De precieze ligging van deze tehuizen heb ik helaas niet kunnen vaststellen. Ook in deze tijdelijke tehuizen werden activiteiten georganiseerd, zoals bijvoorbeeld de Kerstviering op 27 december 1917 te Oostkapelle: zang door een viertal dames, toespraken door Ds. Krijkamp en Ds. De Kruijer, uitreiken van een bijbelse almanak, dankzegging en zingen van Gezang 180 vers 1. Na de wapenstilstand van 11 november 1918 werden de tijdelijke tehuizen geleidelijk opgeheven.

Terug naar Vlissingen

Na de demobilisatie van eind 1918 liepen de bezoekersaantallen terug. De situatie in het tehuis aan de Kromme Elleboog was en bleef onbevredigend. Met vereende krachten slaagde men er in op 15 juni 1921 aan het Bellamypark 43 een nieuw tehuis te openen. Voor de Vlissingse Courant uit die dagen top-nieuws: aan de opening werd maar liefst zeseneenhalve kolom gewijd.

Niet minder dan tien sprekers voerden het woord, waaronder burgemeester Van Woelden en mej. Van Marle, dochter van generaal Van Marle (mede-oprichter van de Bond), wiens naam aan het nieuwe tehuis verbonden werd. Tijdens de opening werd een telegram gezonden aan H.M. de Koningin met onder andere de wens: "dat de arbeid in het tehuis mocht strekken tot verhoging van het geestelijke en morele peil van den matroos en den soldaat en tot schraging van Uw troon en Uw Huis." Het was een feestelijke dag voor protestants-christelijk Vlissingen.

Het nieuwe tehuis betekende een grote vooruitgang. Men beschikte over een conversatie- en vergaderzaal, studeerkamer, logeerkamers voor militairen en/of ouders, een schrijf- en leeszaal enzovoort.

Een der eerste activiteiten was het organiseren van een anti-kermisweek in juli 1921. Een week die stond in de geest van: "bewaring en terughouding der wereldsche vreugde."

We maken een sprong naar de jaren dertig. Het karakter van de activiteiten begon enigszins te veranderen in die zin dat men meer naar buiten trad. Zo was men tijdens de anti-kermisweek van 1935 op het sportterrein gast van de gymnastiekvereniging CKWO. Ook accordeon- en mondharmonica doen hun intrede.

Bezoekers waren toen jongens van de matrozenopleiding (wachtschip Noord-Brabant) en soldaten van de kustartillerie.

In 1937 namen de ouders van het Vlissingse tehuis – het echtpaar Van Benthem – in een bomvolle zaal afscheid. De bij vele oudere Vlissingers bekende predikant Ds. Hartjes voerde het woord, evenals de garnizoenscommandant kapitein Mr. Van der Slikke, Ds. Smeenk (Geref.) en anderen. De heer L.A. Stofkoper las voor uit zijn werk "Op en om de Noordzeeboulevard" en droeg enkele Vlaamse stukjes voor. De avond werd besloten met het zingen van "Mijn schild ende betrouwen".

De mobilisatieperiode 1939/1940 vormt met betrekking tot de PMT's op Walcheren een blinde vlek. In de archieven van PRO REGE is hierover niets te vinden. Wij mogen aannemen dat vele activiteiten zijn ontplooid, maar moeten het bij deze veronderstelling laten.

Iets meer is bekend over de gevolgen van de Duitse inval op 10 mei 1940. Op 12 juni 1940 meldde de secretaris van de afdeling Vlissingen, dat aan het PMT door oorlogsgeweld schade was toegebracht: ramen en voordeur waren geheel vernield, de gehele voorgevel met planken dichtgespijkerd, terwijl ook inwendig schade was toegebracht. De schade werd geraamd op f 650,-.

Pogingen om het tehuis aanvankelijk nog open te houden ten bate van de Opbouwdienst leverden geen resultaat op. Daarom moest aan de tehuisouders tegen 1 oktober 1940 ontslag worden aangezegd.

Na de bevrijding probeerde men de draad weer op te pakken. Het verenigingsorgaan van de Militaire Bond "De Nederlandsche Krijgsman"

maakt over 1946 melding van het tehuis in Vlissingen, dat toen voornamelijk door marinepersoneel werd bezocht.

Begin februari 1953 stond het PMT Vlissingen geheel in het teken van de hulpverlening tengevolge van de watersnood. De benedenzaal kon men droog houden, maar de kolenkelder liep onder water. De politie riep de telefonische hulp in van het PMT, dat als een soort commandocentrum ging fungeren. Om 2.30 uur 's nachts (1-2-1953) werd het wachtschip Jacob van Heemskerk gealarmeerd, tijdens en na de reddingsacties in de ondergelopen Vlissingse binnenstad werden de redders vanuit het tehuis van koffie voorzien. Van het PMT uit werden kranten gedistribueerd, schadeformulieren uitgereikt, het archief van de Hervormde Gemeente werd op zolder ondergebracht, zeevaartscholieren vonden er ontspanning enzovoort.

In de jaren zestig begon het bezoek te tanen. De notulen van 30 september 1963 van het hoofdbestuur vermelden bij Vlissingen: op de huidige plaats gaat weinig om. In 1964 bezochten tot en met juni 2414 militairen het tehuis.

Het plaatselijk bestuur van Pro Rege gaf eind 1963/begin 1964 – zonder overleg met het dagelijks bestuur – aan een architect opdracht een restauratieplan te ontwerpen maar werd door het dagelijks bestuur teruggedrukt. Men wilde het tehuis niet laten restaureren, omdat het té ongunstig gelegen was en ook al omdat de toekomst van het garnizoen Vlissingen onzeker was. De Staatssecretaris van Defensie deelde in de loop van 1964 mede, dat te Vlissingen een garnizoen zou blijven bestaan.

Medio 1964 verzocht het plaatselijk bestuur het tehuis af te staan aan de Openbare Leeszaal, die met ruimtegebrek kampte en omdat het tehuis te weinig bezoek trok. Geadviseerd wordt opheffing of overbrenging naar het pand Noordstraat 34.

Het dagelijks bestuur nam de kwestie grondig onder de loep en besloot het pand aan de gemeente te koop aan te bieden en een stukje grond voor nieuwbouw bij de Marinekazerne te claimen. Het tehuis aan het Bellamypark zou dan tijdelijk gesloten worden, hetgeen in de loop van 1964 gebeurde. Het gebouw werd voorlopig voor f 1.500,- per jaar aan de Openbare Leeszaal verhuurd.

De kwestie bleef zich voortspelen: in november 1966 was men nog steeds in onderhandeling

met de gemeente Vlissingen, van nieuwbouw was nog geen sprake. De gemeente schakelde een Adviesbureau voor Onroerende Zaken in, er was zelfs een gegadigde die in het gebouw een restaurant wilde vestigen.

Op 28 februari 1968 berichtte de gemeente Vlissingen aan Pro Rege dat haar taxateurs het pand hadden geschat op f 46.000,-, tegen welk bedrag de gemeente het wel wilde kopen. Op 1 september besloten de gemeente Vlissingen en Pro Rege samen een taxateur in te schakelen. Toch duurde het nog bijna één jaar alvorens een nieuwe stap werd gezet. Op 23 juni 1970 deelden B. en W. van Vlissingen mede aan de Raad te zullen voorstellen het pand aan het Bellamypark voor f 46.000,- te kopen en werd een voorlopig koopcontract getekend.

Nadat ook nog G.S. van Zeeland zich over deze zaak hadden gebogen kon de kwestie in 1972 definitief worden geregeld en werd het voormalige tehuis voor f 46.355,- (inclusief rente) aan de gemeente Vlissingen overgedragen.

En nu Middelburg

De totstandkoming van een PMT heeft daar vrij lang geduurd.

In 1878 werden de eerste pogingen tot het stichten van een militair tehuis ondernomen maar die liepen op niets uit. Later bood het "Verenigingshuis" van de Jongelingsvereniging in de Spanjaardstraat aan de militairen onderdak, maar pas op 28 februari 1900 kon een echt tehuis voor militairen in de Nieuwstraat G 223 worden geopend.

In de openingstoespraken werd er op gewezen, dat militairen van alle gezindten welkom waren. Aan de bezoekers werden gratis tabak, papier en enveloppen in het vooruitzicht gesteld. Na de toespraken: psalmen, gezangen, het Wilhelmus en voordrachten had men aan het einde van de avond nog een gezellig samenzijn onder het genot van een kop "chocolaad".

Over de beginjaren is niet veel bekend, wel organiseerde men – net als in Vlissingen – antiekermisdagen. Zondags werden geen artikelen verkocht, maar kreeg men naar verkiezing gratis limonade, koffie of thee. Over 1902 bedroeg het bezoek 70 onderofficieren en 4.163 korporaals en manschappen.

Een ernstige slag trof het Middelburgse tehuis in 1906 toen huisvader Soetens plotseling overleed. Op 15 juni 1906 had zijn uitvaart plaats:

vierentwintig militairen volgden de lijkwagen, daarachter kwamen de rijtuigen van het bestuur en de familie. Aan het graf veel publiek en afgevaardigden van christelijke organisaties. Tot opvolger van de heer Soetens werd de heer Lucas benoemd.

Na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog (1914) nam het Middelburgse tehuis maatregelen om de groeiende stroom bezoekers op te vangen. De bovenzaal van het tehuis werd daarbij tot lees- en schrijfzaal ingericht. Naast activiteiten ter verstrooiing, verzorgden de plaatselijke predikanten bij toerbeurt iedere avond een korte godsdienstoefening.

Medio 1918 werd de leiding van het tehuis wederom door een sterfgeval getroffen. Huisvader Lucas overleed plotseling. Zijn begrafenis werd door vele militaire autoriteiten bijgewoond, aan het graf voerde reserve-majoor veldprediker Van Empel het woord.

Een sprong naar de jaren dertig. In april 1933 werd de School voor Dienstplichtige Onderofficieren Administrateur, SDOA – in de volksmond SODA genoemd – van Breda naar Middelburg verplaatst, wat toenemend bezoek voor het tehuis opleverde. In plaats van eenvoudige infanteristen waren de nieuwe bezoekers in het algemeen beter geschoold. Dat had ook invloed op de activiteiten, behalve voordrachten, lezingen, lichtbeelden en sjoelwedstrijden, organiseerde men excursies naar de Abdij, Lange Jan en het Zeeuwsch Museum in de Wagenaarstraat. Er werden zelfs autotochten naar Zuid-Beveland ondernomen.

Aan trouwe tehuisbezoekers werd op de afscheidsavonden een diploma uitgereikt, waarna de tehuisouders werd toegezongen "Dat 's Heeren zegen op U daal."

Tijdens de voor Middelburg verwoestende meidagen van 1940 bleef het tehuis aan de Nieuwstraat gespaard. De secretaris van de afdeling Middelburg meldde op 22 juli 1940 aan het hoofdbestuur dat het tehuis, behoudens enige glasschade, geen schade had geleden. Begin augustus 1940 was de geringe schade hersteld. Het benedengedeelte was tot melksalon ingericht. Het bovengedeelte werd verhuurd. In 1941 moest het tehuis worden gesloten, maar het schijnt later heropend te zijn als kantine.

Ook in Middelburg werd na de bevrijding het werk hervat, zij het dat het tehuis in 1945 en 1946 nog tijdelijk was gesloten. In het Verenigingsorgaan van januari 1948 doet Ds.

De Vries, Nederlands Hervormd Predikant, een dringend beroep op de leden om geld bijeen te brengen voor restauratie en inrichting van het Christelijk Militair Tehuis te Middelburg. Door geldgebrek dreigde sluiting, zelfs verkoop en dan te bedenken: "het Roomse tehuis is klaar en kan zonodig de deuren openen!"

Het lukte de Bond om het tehuis aan de Nieuwstraat weer geheel te laten functioneren maar de situatie bleef zorgelijk wegens ruimtegebrek en slechte conditie van het gebouw.

Hulp kwam opdagen van de zijde der gezamenlijke Zeeuwse dagbladen. Die startten een actie voor een nieuw tehuis. De Zeeuwse protestanten stelden zich ten doel minstens f 10.000,- bijeen te brengen. In het kader daarvan organiseerde onder andere de Nederlandse Christelijke Vrouwenbond van Middelburg een verkoopdag die f 800,- opbracht. Het resultaat van alle activiteiten was, dat in het najaar van 1952 een fraai pand aan de Zuidsingel 126 (het Observatorium uit 1736) kon worden betrokken.

Bij de opening waren talrijke autoriteiten aanwezig: gedeputeerde Schout, burgemeester Bolkestein, Majoor Potteboom, commandant van de COAK enz. Geschenken werden aangeboden in de vorm van clubfauteuils, bibliotheekboeken, schemerlampen en een boekenkast. Met een feestavond in de Schouwburg werd de openingsdag besloten.

Tijdens de februariramp van 1953 meldde tehuisleider Bakker: "er is geen dakpan gebroken. Ben gisteren het dak opgegaan om enkele losgeraakte dakpannen goed te leggen, niets gebroken. Mijn vrouw is met een jacht meegegaan naar Zierikzee om hulp te bieden."

De veranderingen op maatschappelijk gebied uit de zestiger en zeventiger jaren lieten ook het PMT Middelburg niet onberoerd. De militairen mochten in burgerkleding lopen en zochten andere vormen van vrijetijdsbesteding. Men ging bijvoorbeeld bars bezoeken, ook kerkelijke jongens.

De leiding van het PMT probeerde met een aangepast programma op de ontwikkelingen in te spelen en het teruglopende bezoek tegen te gaan. Excursies werden onder andere gemaakt naar het Stadhuis, Zeeuws Museum, rondritten over Walcheren. Ook de flipperkast deed zijn intrede. De leiding had veel werk aan de verkoop van broodjes, kroketten, frikadellen enz. Toch bleef het bezoek teruglopen, oorzaken onder andere: dienst, studie en de auto waardoor de militairen vaker en sneller naar huis konden gaan.

Om de inkomsten uit te breiden ging men over tot verhuur aan derden.

Met de nodige inventiviteit en een zuinig beleid wist men het tehuis tot het begin van de jaren negentig open te houden. In 1992 viel het doek. Het tehuis aan de Zuidsingel moest de deuren sluiten. Daarmee was aan meer dan 100 jaar activiteit van de Koninklijke Nederlandse Militaire Bond Pro Rege op Walcheren een einde gekomen.

Jules Braat

Bronnen

- Archief van de Koninklijke Nederlandse Militaire Bond Pro Rege te Utrecht.
- Gemeentearchief Middelburg.
- Gemeentearchief Vlissingen.